Nemzetképkutatás Eckhardt Sándor műveiben

KÖPECZI BÉLA

A legrégibb időktől máig, történészek, geográfusok, írók és filozófusok foglalkoztak az etnikai közösségekről kialakult *képekkel*, amelyeket ma szívesen jelölünk idegen szóval, az *image*-val. Ez természetes, hiszen mindenkit érdekel sajátmagának és közösségének öntudata és mindenki kialakít a másikról és annak közösségéről valamilyen véleményt. A görög Herodotosztól a római Strabón át a különböző nemzetiségű humanistákig ún. sztereotipek vagy klisék alakultak ki, amelyek a közösségeknek a jellemvonásait igyekeztek megragadni és amelyek öröklődtek, sokszor a valóságtól eltávolodva, olyan népekre alkalmaztatva, amelyek egy adott területen éltek, de különböztek elődeiktől.

A modern nemzetek kialakulása óta a nemzetkép-kutatás különböző tudományágak, a pszichológia, a szociológia, az antropológia speciális tárgya lett, ami távolról sem jelenti azt, hogy a vizsgálatok eredményeit valóban tudományosaknak fogadták volna el. A tudományok sorában az irodalomtudomány is jelentkezett, hogy választ adjon arra a kérdésre, az irodalom mit mond az egyes nemzetek „karakteréről". Itt az indítás mindenekelőtt az összehasonlító módszer alkalmazásával függött össze, hiszen ennek képviselői találták szembe magukat azzal a kérdéssel, hogy mi a közös és mi a különböző az egyes nemzetek irodalmában, milyen kapcsolatok alakultak ki közöttük és milyen hatást gyakoroltak egymásra.

Eckhardt Sándor Gustave Lanson iskolájának befolyására, de a német példákból merítő hazai filológia ösztönzésére is, kezdett el foglalkozni a francia irodalom és kultúra magyarországi hatásával. Még 1917-ben jelentette meg *Az aradi közművelődési palota francia könyvei* című tanulmányát, amely főleg a francia felvilágosodás hatását mutatja ki egy meghatározott társadalmi- eszmei környezetben. 1924-ben jelent meg e témakörben legjelentősebb munkája, *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, amely nemcsak könyvtári, hanem levéltári forrásokat is felhasznál és nem elégszik meg a felvilágosodás eszméi magyarországi jelentkezésének és a francia forradalom visszhangjának bemutatásával, hanem felidézi azt az ideológiai harcot is, amely ezek nyomán kialakult. Azt mondhatjuk, hogy Eckhardt eszmetörténeti és recepciós vizsgálatokat végzett egy olyan időszakban, amikor még ezek a kutatási irányok távolról sem fejlődtek ki.

Később mindenekelőtt a magyar—francia történeti és kulturális kapcsolatok foglalkoztatták a legrégibb időktől a XVIII. század végéig. E tárgyú tanulmányait gyűjtötte össze és adta ki francia nyelven 1943-ban a Presses Universitaires de France impresszumával *De Sicambria à Sans-Souci* címen és *Histoires et légendes franco-hongroises* alcímen. Köztük nemcsak a franciák Trójából menekült és Aquincum-ban megtelepedett elődeiről, az „emberevő" magyarokról, a chansons de geste-ekben szereplő szaracén-magyarokról, a „magyar király lábáról" (III. Béláról van szó) olvashatunk, hanem Villon Magyarország iránti érdeklődéséről, Gosztonyi János püspök 1515-ös párizsi tartózkodásáról, Ronsard dunai eredetéről, La Bruyère magyar történetéről, a francia forradalom, kitöréséről Magyarországnak hírt adó Trenck Frigyesről, Rousseau *Társadalmi szerződésének* itthoni terjedéséről, vagy Csáky István gróf új Sans-Souci-járól, amelyet a Lőcse melletti Illyésfalván rendezett be.

Mint maga mondja a kötet bevezetőjében, Eckhardt e tanulmányokkal bizonyítani akarta egyrészt „a magyarok ezeréves érdeklődését a francia kultúra iránt", amely mintegy ellenméregként szolgált az egyoldalú német orientációval szemben, és segítette „nemzeti karakterünk" autonóm fejlődését, másrészt új adatokat kívánt feltárni a franciák „nemzeti tudatának" tanulmányozásához.

A kapcsolat-kutatási vizsgálatoknak összefoglalását, kiegészítését és keretbe állítását találjuk meg. *A magyarság külföldi arcképe* című tanulmányában, amely a Szekfű

Gyula által szerkesztett *Mi a magyar?* című kötetben jelent meg 1939-ben. Induló tétele a következő: „A magyarság nyugati rossz hírnevét a honfoglalás utáni hadjáratok alapozták meg. De ez az arckép amely a magyarokról ekkor kialakul, sajátos módon, nem a tapasztalatokon, hanem tudálékos írói véleményeken nyugszik." (87. old.) A szittyákra vonatkozó antik klisékre és a későbbi történetírók hunokat bemutató jellemzéseire utal amelyeket évszázadokon keresztül a magyarokra alkalmaznak, mindenekelőtt politikai szándékkal. Ezen a negatív képen sem a középkori magyar szentek híre, sem a magyarok török elleni harca nem tud igazán változtatni, annál inkább nem, mert a XVI.—XVII. században a Habsburg-propaganda a régi sztereotipeket erősíti meg. A XVI. századtól az arckép bemutatása meglehetősen vázlatos, ami azzal jár, hogy a tanulmány a francia vagy a protestáns országok közvéleményében politikai vagy vallási okokból jelentkezett kedvező változásokat nem jelzi. A XVIII. század végén egy jozefinista pamflet alapján (Hoffmann Lipót Alajos *Ninive* című írásáról van szó), idézi fel azt a nézetet, amely a magyarokat és persze főleg a magyar nemességet, a feudaliznmus védelmezőinek, a haladás ellenségeinek mutatja be és amelyet azután a magyarországi nemzetiségek propagandája felhasznál évtizedeken keresztül. Eckhardt szerint az elmaradottság eltúlzásában a magyarok is hibásak: a magyar humanisták, köztük Janus Pannonius, „kisebbségi érzéssel küzdenek", amikor hazájukról írnak. A romantika Lenau nyomán, de a magyar irodalom idealizáló tendenciáit is felhasználva, elterjeszti a magyar arisztokrata és pásztor archaizáló képét, mindezt szorosan kapcsolva a cigánysághoz és a cigányzenéhez. Ezen az sem változtat, hogy a szabadsághare idején a haladó Európa támogatja a magyarok törekvéseit s dicséri szabadságvágyukat. A szerző nem tartja vigasztalónak, hogy Gobineau vagy Kayserling ugyancsak a romantika hatására, de faji alapon az „arisztokratikus népek" csoportjába sorolja a magyart. Élesen elítéli azt az idegenforgalmi propagandát, amely ugyancsak a romantikát idézve a két világháború között az egzotikus magyarság képét terjesztette. Egyben bírálja a régi negatív klisék továbbélését Magyarország szomszédainál, de Nyugaton is.

Eckhardt így határozza meg munkájának kereteit: „Célom nem az volt, hogy a magyarságra vonatkozó külföldi irodalmat ismertessem, hanem hogy kifejteni próbáljam az európai köztudatból azt a felületi képet, amely az átlagemberben begyökerezhetett, s amin a legtárgyilagosabb könyv is csak keveset tud változtatni." (134. old.) A tanulmány főleg francia és német történeti, politikai és szépirodalmi forrásokra, néhol tankönyvekre és a sajtóra hivatkozik, s ezek alapján általánosít. Ez azt jelenti, hogy különösen a XIX. és XX. század tekintetében csak részlegesen veszi figyelembe a közvéleményt alakító sajtót és annak irányzatait.

Eckhardt összefoglalója olyan időpontban jelent meg, amikor a magyar értelmiségi közvélemény élénken érdeklődött a nemzeti azonosságtudat tartalma iránt és különösen érzékeny volt a külföldi megítélésre, hiszen Trianont nem kis mértékben a magyarságról kialakult negatív kép elterjedésének tulajdonította. 1943—44-ben a *Magyar Csillag* című folyóiratban vita folyt a *Hírünk a világban* témakörben, s itt az egyik hivatkozási pont éppen Eckhardt Sándor tanulmánya volt. A vitában Illyés Gyula azt hangsúlyozta, hogy ezzel a negatív magyarság-képpel szembenézve, előbb a „belső megigazulást" kell keresni, és nem a cáfoló propagandára helyezni a hangsúlyt. Érdekes megjegyezni, hogy az ekkor Eckhardt által szerkesztett *Magyar Szemlében* erre a vitára reflektálva, olyan cikk jelent meg, amely elvetette Illyés társadalmi indítású önkritikáját és azt bizonygatta, hogy mértékadó külföldi tudósok — elsősorban történészek — ma már tárgyilagosabban ítélik meg a magyarságot. Sajnos ez az optimizmus nem igazolódott, s annyi változás után még ma is szembetaláljuk magunkat a régi sztereotipekkel, és nemcsak a szomszéd népeknél.

Eckhardt Sándor nem csupán a magyarság, hanem a franciák arcképével is foglalkozott, mégpedig saját irodalmuk alapján. 1938-ban jelent meg összefoglaló munkája, *A francia szellem*, amelyet 1942-ben a Médicis kiadó *Le génie français* címen franciául is kiadott. A szerző célját így határozza meg: „E könyv két kérdésre válaszol: milyennek látta magát a francia nemzet öntudata, amióta írásban eszmélkedik és mi kapcsolata van ezzel az öntudattal annak a szellemnek, mely a francia irodalomból felénk áramlik?" (Előszó.) Tudja, hogy a francia irodalom „szelleméről" szóló elemzéseket bizonyos szkepszissel fogadják és idézi azokat az ellentmondásos meghatározásokat, amelyeket francia kritikusok adtak és amelyekre a komparatista Fernand Baldensperger hívta fel a figyelmet, akivel kapcsolatban állt és akit nagyrabecsült, éppúgy, mint Paul Hazard-t, akik mindketten hatottak módszerére. Ómaga szükségesnek tartja az óvatosságot, különösen mert külföldi szemével nézi a francia irodalmat. Ezért hangsúlyozza, hogy elsősorban az írói önvallomásokra épít és tekintetbe veszi a történetiség szempontját. „A francia szellemnek is megvan a maga története — írja — és míg a történelmi elemzés e téren is el

nem készül, megállapításaink aligha üthetik meg a tudományos igazság mértékét." (Előszó.) Erre az óvatosságra annál is inkább szükség van, mert Eckhardt ismeri azokat az elemzéseket is, amelyek ebben az időben a néplélektan, a fajelmélet vagy a szellemtörténet nyomán születtek, s amelyek nagy vitákat váltottak ki főleg francia—német vonatkozásban.

Könyvét három nagy részre osztja, az első *A nemzeti öntudat* címet viseli, s olyan motívumokat tárgyal, mint a frank vagy a gall hagyaték, az isteni küldetés, a gloire nemzete, az emberiség fáklyája, a művelt francia vagy az „édes Franciaország." A második fejezet címe *A társas szellem* és benne az udvari emberről, a „könnyelmű" franciáról, a franciákat jellemző hiúságról, beszédességről, retorikáról és szellemességről olvashatunk. A harmadik fejezet *Az észember*-ről szól, tehát arról, hogy a józan ész, a világosság, illetve az ezekhez kapcsolódó lélekelemzés és az érzékek és formák közötti összefüggés sajátos szemlélete mennyire jellemző a francia gondolkodásra.

Könyvéhez egy utolsó fejezetet is csatol *Magyar tanulságok* címen, amelyben egyrészt a magyar és a francia jellem közötti különbségeket elemzi, másrészt vizsgálja azt a hatást, amelyet a francia kultúra a magyarokra gyakorolt az évszázadok folyamán. A két háború közötti időről szólva kiemeli a francia politikai élet ellentmondásosságát és szól a szerinte „nemkívánatos irányok" előretöréséről, ezekkel szembeállítja a vallásos-misztikus tendenciákat, s főleg ezekre hívja fel olvasói figyelmét. Külön foglalkozik a francia főváros varázsával és így fogalmaz: „Aki csalódottan tér vissza Párizsból, annak nincs is ott keresnivalója". (280. old.) Fő mondanivalója ez: a francia kultúrával való megismerkedés „szellemi oxigén" a magyar értelmiség számára. A francia kultúra jellegét így határozza meg: „Azzal, hogy az intellektuális elemnek elsőbbséget biztosít az érzelmek és az ösztönök zavaros élete fölött, a nemzeti kultúrát a legemberibb forma szintjére emeli." Ezt megismerni hasznos a magyar művész, író, tudós számára, mint ahogy az egyéniség jogainak azt a hangsúlyozását is, amelyre ez a kultúra példát ad. A könyvet annak idején nemcsak a magyar, hanem a francia irodalmi- és tudományos sajtó is szívesen fogadta, azóta azonban elfelejtették, jó volna újból megismertetni itthon és Franciaországban is.

Eckhardt Sándor a nemzetkép-kutatásban úttörő tevékenységet végzett. Kapcsolódott ugyan a szellemtörténethez, de az értelmes és szükséges pozitivizmushoz is, s nem elégedett meg nagy tipológiai konstrukciókkal, hanem a filológiai módszereket alkalmazva, aprólékos kutatással, adatokra támaszkodva próbált általánosítani. Módszerének maradandó vonása, hogy a nemzetkép jellemzőit elsősorban a szépirodalomból igyekezett kikövetkeztetni, s ha igaz az, hogy az irodalom a valóság lényeges vonásait ragadja meg, akkor azok joggal lehetnek a nemzetkép-kutatások forrásai is. Eckhardt nemzetkép-kutatásának szellemiségét magyar vonatkozásban egyszerre jellemzi a nemzeti önbírálat s egyben a torzítások, ferdítések, rágalmazások elutasítása. A francia szellem vizsgálata nem csupán abból a szempontból érdekes, hogy egy magyar tudós milyen nemzeti jellemvonásokat olvas ki a francia irodalomból, hanem elsősorban azért, mert fellép a német orientáció egyoldalúságával és a fasizmus, sőt mindenfajta nacionalizmus előretörésével szemben. Mindez a negyvenes évek elején nem volt jelentéktelen dolog, s akik akkor tanítványai lehettünk, megértettük üzenetét és nagyraértékeltük tisztánlátását, kritikai szellemét és intellektuális igényességét.